

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

**SNÍMEK HODNOTOVÉ ORIENTACE
POPULACE MLADISTVÝCH ODSOUZENÝCH**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Karel Furlaga, CSc.

Vypracovala:
Eva Kobelárová

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Snímek hodnotové orientace populace mladistvých odsouzených“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....
Eva Kobelárová

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Karlu Furlagovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou a odbornou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Brno, 20. března 2005

Eva Kobelárová

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. Adolescence.....	9
1.1. Obecná charakteristika.....	9
1.2. Tělesný vývoj.....	11
1.3. Rozumový vývoj.....	12
1.4. Konflikty.....	13
1.5. Sociální styk a emocionální život.....	14
1.5.1. Behaviorální autonomie.....	14
1.5.2. Emocionální autonomie.....	15
1.5.3. Morální a hodnotová autonomie.....	15
1.5.4. Přátelství a láska.....	15
1.6. Vývoj identity.....	16
1.7. Vývoj postojů.....	17
2. Socializace.....	18
2.1. Primární socializace.....	19
2.2. Hodnoty a socializace.....	20
2.3. Socializace v oblasti hodnot v období adolescence...	21
2.4. Socializační činitelé.....	21
3. Nepřizpůsobení (maladaptace).....	23
3.1. Charakteristika osob ohrožených sociálním vyloučením a osob společensky nepřizpůsobených.....	23
4. Morálka.....	25
4.1. Stádia morálního vývoje.....	26
4.2. Amorální jednání a amorální charakter.....	27
5. Resocializace.....	28

5.1.	Teorie učení.....	28
5.2.	Depravace, resocializace a učení.....	29
5.3.	Resocializace jako proces společenského zařazení a volby sociální příslušnosti.....	29
5.4.	Hlavní prostředky resocializace.....	30
6.	Hodnoty.....	33
6.1.	Hodnoty a hodnotové systémy.....	34
6.2.	Hodnotová orientace.....	36
6.3.	Hodnotový systém mládeže.....	36
6.4.	Krise hodnot.....	38
6.5.	Deformace systému hodnot.....	39
6.6.	Hodnoty ve vztahu k potřebám.....	40
6.7.	Klasifikace hodnot.....	41
6.7.1.	Přírodní hodnoty.....	41
6.7.1.1.	Hodnoty vitální, životní.....	41
6.7.1.2.	Hodnoty sociální.....	41
6.7.2.	Civilizační hodnoty.....	42
6.7.3.	Duchovní hodnoty.....	42
7.	Charakteristika mladistvého vězně.....	43
7.1.	Charakteristika mladistvé osoby ve výkonu trestního opatření odnětí svobody.....	43
7.2.	Mladistvý a trestní zákon.....	44
7.3.	Odpovědnost mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže.....	44
7.4.	Pohled na delikvenci dětí a mládeže.....	46
7.5.	Kriminalita dětí a mládeže po roce 1989.....	48
8.	Výzkum.....	49
8.1.	Stanovení cíle výzkumu a hypotéz.....	49

8.2.	Popis zkoumaného vzorku.....	49
8.3.	Dotazník.....	51
8.4.	Průběh výzkumu.....	51
8.5.	Zpracování výzkumu.....	52
8.6.	Vyhodnocení výzkumu.....	52
ZÁVĚR.....		54
RESUMÉ.....		55
ANOTACE, KLÍČOVÁ SLOVA.....		56
ANNOTATION, KEY WORDS.....		57
SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ.....		58
PŘÍLOHA č. 1.....		60
PŘÍLOHA č. 2.....		61
PŘÍLOHA č. 3.....		62

ÚVOD

Vývoj industriální společnosti, její přechod k postindustriální či informační společnosti, rozpad druhého světa a průniky s třetím světem hrnou před sebou řadu problémů a rozporů, jejichž řešení není možné tradičními, standardními způsoby s linearitou dosavadního vývoje. Reflexe nutnosti kvalitativně nových změn na globální úrovni se ukazuje ve volání po novém světovém řádu, v upozorňování na krizi i takových globálních civilizačních institutů jako OSN. Civilizační krize globálního rozměru však není primárně krizí politickou, ekonomickou a ekologickou. Krize v uvedených oblastech je jen důsledkem primární duchovní, mravní a hodnotové krize.¹

Rychlost kulturních a sociálních změn probíhajících v České republice narušily přímý generační přenos v řadě životních postojů, zkušeností a zvyklostí. Hodnoty dospělých lidí, kteří většinu života prožili v totalitním režimu, dnes pro lidi nemají značný význam. Mládeži se nabízí velké množství vzorů, se kterými jejich blízcí nemají žádné zkušenosti. V některých dovednostech předbíhají děti své rodiče už ve velmi nízkém věku a stávají se pro ně v této oblasti autoritou. Také stávající normy a hodnoty jsou neustále zpochybňovány, což vyvolává pocit nejistoty a stresu. V tomto prostředí ztrácí dospívající člověk snadněji než normálně přirozený respekt k rodičům a následně k autoritám i zákonům, a postupně získává pocit, že všechno je možné (nebo nic není nemožné). V normách a postojích, které si v tomto prostředí dospívající člověk utváří, lze poznat snahu rychle se přiblížit západnímu životnímu stylu. Ten je ovšem některými psychicky nezralými jedinci chápán většinou pouze jako komerce a soubor hmotných znaků, jichž je třeba dosáhnout, a to i za cenu nelegitimních metod, včetně trestné činnosti. Následkem toho se pak mladý člověk v mnoha případech ocitá za zdmi věznice.

¹ SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000, s. 63.

Společnost, jejímž úkolem je vzdělávání a výchova mladé generace, formování jejího vztahu ke společnosti, vzdělání, práci, k sobě samému, se pak ve výchovných zařízeních snaží u těchto jedinců výchovu spojit s vytvářením takových hodnotových orientací a postojů, které odpovídají základním vývojovým tendencím, zákonitostem a potřebám společnosti a zpětně je do této společnosti zařadit. K tomu, aby zpětné začlenění mohlo být uskutečněno v nejkvalitnější a v nejvyšší možné míře, je třeba důkladně tyto jedince poznat, poznat jejich postoje, hodnoty a na základě těchto zjištění s nimi dále pracovat.

1. Adolescence

1. 1. Obecná charakteristika

Ve vývojové psychologii je adolescence zpravidla definována jako vývojové stadium začínající pohlavní dospělostí a končící nástupem dospělosti. Avšak již tato definice, v níž je první hranice fyziologická a druhá sociální, ukazuje složitost a mnohosemířnost jevu. Teorií adolescence je celá řada. Biologické teorie považují adolescenci především za určité evoluční stadium organismu a vyslovují předpoklad, že právě biologické pochody růstu determinují všechny ostatní faktory. Psychologické teorie fixují pozornost na zákonitosti psychické evoluce, sebeuvědomění a charakteristické rysy vnějšího světa. Psychoanalytické teorie spatřují v adolescenci určitou etapu psychosexuálního vývoje. Uvedené teorie zkoumají adolescenci hlavně z hlediska vnitřního procesu vývoje člověka jakožto jedince neboli osobnosti. Tento vývoj však probíhá v různém sociálním a kulturním prostředí odlišně. Sociologické teorie adolescenci považují především za určité stadium socializace, za přechod ze závislého dětství k samostatné a odpovědné činnosti dospělého člověka. Pozornost badatelů se koncentruje na ty sociální role, které má člověk ovládnout, na utváření jeho hodnotových orientací, na problémy spojené se vstupem do pracovního života, tj. na individuální psychologické problémy.²

Časové vymezení adolescence se u mnoha badatelů liší. Známá je například koncepce amerického psychologa A. Gesella, který se orientuje na biologický model vývoje, v němž se střídají cykly změny, integrace a rovnováhy. Adolescence trvá podle Gesella od jedenácti do jedenadvaceti let; důležitých je zejména prvních pět let (od jedenácti do šestnácti let). Deset let je podle Gesella zlatý věk; dítě je vyrovnané, lehce přijímá život, je důvěřivé, k rodičům je upřímné a málo pečuje o zevnějšek. V jedenácti letech začíná přestavba organismu; dítě

² PETROVSKIJ, A.V. a kol. *Vývojová a pedagogická psychologie*. Praha: SPN, 1977, s. 63.

je impulsivní, často náladové, pře se s vrstevníky, oponuje rodičům, objevuje se u něho negativismus. Ve dvanácti letech tyto vlastnosti částečně mizí, vztah ke světu se stává pozitivnější, pubescent se osamostatňuje; současně sílí vliv vrstevníků.

Hlavními rysy tohoto věku jsou rozvážnost, snášenlivost a humor; pubescent ochotně projevuje iniciativu, začíná pečovat o svůj zevnějšek a zajímá se o opačné pohlaví. Převažující vlastností třináctiletých je sebezpytování; pubescent se stává více introvertním, uzavírá se do sebe, je sebekritický a citlivý na kritiku; začíná ho zajímat psychologie, má kritický vztah k rodičům, pozorněji si vybírá přátele; somatické změny jsou u něho intenzivnější a je ještě více náladový.

Ve čtrnácti letech je introverze vystřídaná extraverzí, pubescent se stává expanzivním, energickým, společenským, roste jeho sebedůvěra, zájem o jiné lidi i o rozdíly mezi nimi; je okouzlen slovesnou osobností, rád se posuzuje a srovnává s jinými lidmi, aktivně se ztotožňuje s filmovými a literárními hrdiny. Podstatu věku patnáct let nelze vyjádřit jednoznačně, protože rozdíly se totiž rychle zvětšují. Nové v tomto věku je vystupňování nezávislosti, které je příčinou napjatých vztahů pubescenta v rodině i ve škole. Touha zbavit se vnější kontroly je spojována s růstem sebekontroly a počátkem uvědomělé sebevýchovy. To vše zvyšuje zranitelnost pubescenta a jeho náchylnost k podléhání škodlivým vlivům.

V šestnácti letech znovu nastává rovnováha; vzpurnost uvolňuje cestu optimismu, značně roste vnitřní samostatnost, emocionální rovnováha, sdílnost a zacílení do budoucnosti.³

Podle Krejčířové a Langmaiera je období adolescence mezi patnáctým a dvacátým rokem. Skupina adolescentů se často nazývá mladistvými, teenagery, či dorostem. Období bouří střídá uklidnění, optimističtější ladění, přitakání novým hodnotám, ale také nejistota ze současného a budoucího postavení mezi lidmi, z úkolů a požadavků. Kalendářní věk sám o sobě nemůže být základem obsahové věkové periodizace, protože zastírá individuální rozdíly a sociální podmínky

³ KON, I. S. *Kapitoly z psychologie dospívání*. Praha: SPN, 1988, s. 21 - 22.

výchovy, proto také jednotlivé teorie spolupracují s teoriemi dalšími a doplňují si tak své vlastní poznatky.

Období adolescence lze stručně definovat několika důležitými proměnami:

1. Do období adolescence je lokalizován první pohlavní styk.
2. Období adolescence ohraničují dva sociální mezníky. První je ukončení povinné školní docházky. Druhým je dovršení přípravného profesního období, následované nástupem do zaměstnání (s výjimkou vysokoškoláků).
3. Adolescent dosahuje plnoletosti, která není chápána jen jako právní charakteristika, ale funguje zároveň jako jeden ze sociálních mezníků dospělosti.⁴

1. 2. Tělesný vývoj

Adolescence je období, kdy člověk prochází řadou změn, a to jak po stránce psychické, tak po stránce tělesné. Adolescent se svým tělem často a v hojné míře zaobírá. Lze mluvit o narcistním zaměření. Tento kult těla je navíc podporován obecně platným sociokulturním standardem vývoje. Tělové schéma se může stát nejdůležitější součástí vlastní identity. Pokud odpovídá aktuálnímu ideálu krásy, vytváří oporu vlastního sebevědomí. Podporuje pocit jistoty, že jedinec bude sociálně akceptován, a pomáhá mu dosáhnout uspokojivé prestiže, zejména ve vztahu k druhému pohlaví. V tomto směru jde i o stylizaci oblečení, které tělesné znaky podtrhuje.⁵

Růst těla do délky se ve srovnání s pubescencí zpomaluje. Svě definitivní výšky dosahují dívky v průměru mezi 16 - 17 rokem (odchylky plus - minus 13 měsíců), chlapci mezi 17 a 18 rokem (odchylky plus - minus 10 měsíců). Váha se zvyšuje, přičemž zaostávání adolescentů za adolescentkami se vyrovnává. Velmi rychle se zvyšuje svalová síla:

⁴ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000, s. 253.

⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000, s. 255 - 256.

šestnáctiletý chlapec předstihuje v tomto směru téměř dvakrát dvanáctiletého. Zhruba za rok poté, kdy končí růst, člověk dosahuje normální svalové síly dospělého člověka. Velmi záleží na správném režimu výživy a pěstování tělovýchovy. Pro některé druhy sportu je adolescence obdobím maximálních výkonů. Dobu pohlavního zrání však spíše ovlivňuje charakter výživy a sociálně ekonomické faktory.⁶

1. 3. Rozumový vývoj

Celkové schopnosti jsou v patnácti až šestnácti letech zpravidla již vyvinuty a tak rychlý jejich růst jako v dětství již nenastává. Tyto schopnosti se však dále zdokonalují. Ovládnutí složitých intelektuálních operací a obohacení pojmového aparátu způsobuje, že je rozumová činnost adolescentů ustálenější a efektivnější a blíží se v tomto směru činnosti dospělého člověka. Zvláště rychle se rozvíjejí zvláštní schopnosti. To ve spojení s rostoucí diferenciací zaměřenosti a zájmů způsobuje, že struktura rozumové činnosti adolescenta je mnohem složitější a individuálnější než v mladším věku.⁷

S rozumovým vývojem adolescenta souvisí harmonizace jeho myšlení s jednáním, snaha o flexibilitu v myšlení a hledání nových způsobů řešení, která jsou převážně rychlá a zásadní. U adolescentů se projevuje také divergentní myšlení⁸. Člověk je v této fázi vývoje snadno ovlivnitelný, protože se velmi rychle nadchne pro nové věci, charakteristická je i ukvapenost. Důležité je pro něj snadné a rychlé dosahování cílů, mimo to i vlastní úspěch.

⁶ PETROVSKIJ, A.V. a kol. *Vývojová a pedagogická psychologie*. Praha: SPN, 1977, s. 132.

⁷ PETROVSKIJ, A.V. a kol. *Vývojová a pedagogická psychologie*. Praha: SPN, 1977, s. 133.

⁸ Divergentní myšlení = tvůrčí, objevující vlastní, samostatné, nové poznatky charakterizované volností myšlenkových postupů v různých směrech.

Adolescent si uvědomuje svou hodnotu, ví kdo je, k čemu má vlohy, zná své silné a slabé stránky. Růst sebereflexe, zvýšený zájem o sebe, je vůbec typický pro adolescenci. Projevuje se psáním intimních deníků, ztotožňováním se s literárními či filmovými postavami. Nutné je si uvědomit, že svět adolescenta je velice křehký a složitý.

Období adolescence provází též utváření sebeúcty, na kterou působí řada faktorů (vztah s rodiči, vztah a postavení mezi vrstevníky). Adolescenti mají nezdědka sklon klást přehnané, nereálné nároky, přeceňovat své schopnosti, postavení, které zaujímají v kolektivu. Stupeň svých reálných možností mladý člověk poznává teprve na základě mnoha pokusů a chyb.⁹

1. 4 . Konflikty

Adolescence je rovněž časem konfliktů. Tyto problémy jsou vysvětlitelné nerovnoměrností tělesného, respektive biologického vývoje s vývojem psychosexuálním, který je pravidelně zpožděný. Odcházející dětství mělo svůj řád, který zajišťoval pocit bezpečí a jistoty, ať již ve vztazích k rodičům, k vrstevníkům nebo autoritám. Tyto jistoty se nyní hroutí, a navíc se probouzí kvalitativně jiná potřeba vztahu, vztahu citově erotického, který je předobrazem příštího partnerství. Současně se objevují tendence po osamostatnění. Jejich podoba je různá podle podmínek, v nichž vyrůstají, a podle stupně psychické zralosti. Touha po osamostatnění se projevuje zcela běžně vzdorovitými reakcemi, přehnaným sebeprosazováním i v maličkostech (oblékání, účesy, zdobení, zlehčování názorů rodičů i jiných autorit), odmlouváním. Je možné považovat za zcela běžné, že takovéto projevy narážejí i z druhé strany na často i nepřiměřený odpor a vedou ke konfliktům, které se mohou rozšířit na celou rodinu. Dospívající jedinec v této své nevyhnutelné vývojové fázi naruší zaběhaný rodinný řád a může vyvolat krizi v širších rodinných vztazích, přestože je to právě on, kdo dráždí okolí svými provokativními

⁹ PETROVSKIJ, A.V. a kol. *Vývojová a pedagogická psychologie*. Praha: SPN, 1977, s. 136 - 137.

projevy, cítí se sám nepochopen až zrazen osobami, na které se mohl až do této doby spolehnout.¹⁰

1. 5. Sociální styk a emocionální život

Složité problémy sebeurčování nerozhoduje adolescent sám, ale ve styku s rodiči, vrstevníky a učiteli.

Psychologie rozděluje otázku autonomie adolescentů na **behaviorální autonomii** (potřebu a právo adolescenta samostatně rozhodovat o otázkách, které se ho osobně dotýkají), **emocionální autonomii** (potřebu a právo mít vlastní záliby, které jsou voleny bez ohledu na rodiče), a **morální a hodnotovou autonomii** (potřebu a právo na vlastní názory a jejich faktickou existenci).

1. 5. 1. Behaviorální autonomie

Nejdříve adolescenti dosahují behaviorální autonomie ve sféře volného času, samozřejmě jen v určitých mezích. Jako společníky pro trávení volného času si adolescenti spíše volí vrstevníky nežli dospělé. Většina městských dětí dává přednost trávení volného času mimo školu a domov, u dětí z vesnic se naopak právě škola stává místem využití volného času.

¹⁰ HONZÁK, R., NOVOTNÁ, V. *Krise v životě život v krizi*. Praha: Nakladatelství ROAD, 1994, s. 28.

1. 5. 2. Emocionální autonomie

Emocionální autonomie je provázena velkými těžkostmi. Adolescentům se zdá, a často mají úplnou pravdu, že rodiče podceňují změny, které v dětech nastaly, neberou vážně to, co prožívají. Stačí málo a vnitřní svět adolescenta se před rodiči navždy uzavře. Ranná adolescence přináší řadu emocionálních problémů, často způsobujících psychologické odcizení dětí rodičům. V těchto letech se obzvlášť komplikují vztahy s otcem.

1. 5. 3. Morální a hodnotová autonomie

Ve sféře morálních a hodnotových orientací adolescenti žárlivě střeží své právo na autonomii. Někdy jsou krajní názory záměrně hlášány jen proto, aby byla podepřena originalita. Adolescence je nekompromisní, pro adolescenta je typická snaha být sám sebou, touha odhalit vlastní nitro.

1. 5. 4. Přátelství a láska

Důvěrné přátelství umožňuje konfrontovat zážitky, sny, ideály. Naučit se mluvit o sobě má proto neobyčejný význam. V patnácti a šestnácti letech jak adolescentní chlapci, tak i dívky považují přátelství za nejdůležitější lidský vztah. Zvýšená emocionálnost přátelství adolescentů vyvolává jeho jistou iluziornost. Adolescent idealizuje v přátelství nejen sám sebe, ale i přátelství samo. Jeho představa o příteli je často bližší ideálnímu než jeho reálnému „já“. Úroveň požadavků, které na přátelství klade, je tak vysoká, že se mu reálné vzájemné vztahy zdají málo důvěrné. Adolescenti dávají přednost přátelství s vrstevníkem vlastního pohlaví. Věkový rozdíl je zřídka vyšší než jeden až dva roky.

Láska a vzájemné vztahy mezi dívkami a chlapci, v pubescenci omezené a rozpačité, se v rané adolescenci výrazně aktivizují.

Zintenzivňuje se, zejména u adolescentek, potřeba smíšeného přátelství. V patnácti a šestnácti letech se objevují první vážná vzplanutí, naléhavá potřeba lásky a hlubokého citu. Možnosti hlubšího styku a vzájemného porozumění jsou ztíženy jak psychologickými rozdíly mezi pohlavími, tak i tempem celkového pohlavního dospívání. Pohlavní dozrávání dodává silný, i když ne vždy uvědomovaný sexuální podtext všem zážitkům a zájmům adolescentů. Zralá pohlavní láska představuje harmonickou jednotu smyslové touhy, potřeby hlubokého osobnostního styku a splnutí s milovaným člověkem. Bohužel tyto potřeby nedozrávají současně.¹¹

1. 6. Vývoj identity

Podle Josselsonové pokračuje v adolescentním období proces osamostatňování a rozvoje identity dvěma fázemi:

1. **Fáze postupné stabilizace.** Na počátku adolescence dochází k postupnému vyrovnávání vztahů s rodiči; to proto, že dospívající již dosáhl určité samostatnosti, osvojil si zralejší způsoby chování a nemá potřebu reagovat demonstrativními projevy. Pozitivním výsledkem této fáze je vytvoření nových pravidel soužití, které je vzhledem k tomu klidnější a méně konfliktní.
2. **Fáze psychického osamostatnění** - ukončení separace ze závislosti na rodině. Poslední fází individualizace je doba dosažení úplné samostatnosti a vytvoření takové identity, která potvrzuje jedinečnost osobnosti a je alespoň přibližně realistická. To znamená, že sebehodnocení adolescenta a jeho hodnocení ostatními lidmi se zásadním způsobem neliší. Identita dává jeho existenci řád a smysl. Adolescenti ovšem velmi často se svou identitou experimentují, hledají variantu, která by jim nejlépe vyhovovala.

Dívky dozrávají rychleji biologicky i psychicky, a proto se dříve mění jejich základní zaměření. Potřeba citového vztahu je uspokojována

¹¹ PETROVSKIJ, A. V. a kol. *Vývojová a pedagogická psychologie*. Praha: SPN, 1977, s. 138 - 146.

partnerským vztahem. Dívky naplňují svou identitu spíše kooperací než soupeřením. U dívek je vysoce hodnocena stabilita identity. Některé dívky přecházejí k intimitě dříve, než dosáhly stabilizované identity. Existují ovšem i takové dívky, kterým předčasné dosažení banální identity nestačí a mají úplně jiné plány.

Chlapci tohoto věku považují za nejvýznamnější svou individuální identitu danou kompetencemi, výkonem a dosaženou sociální pozicí, tj. v zásadě spíše soupeřením než kooperací, více dominancí než submisí.

1. Adolescenti preferují intenzivní prožitky.
2. Adolescenti usilují o absolutní řešení.
3. Adolescenti mají potřebu neodkladného uspokojení.¹²

1. 7. Vývoj postojů

Vývoj postojů pokračuje zejména v adolescenci. Do tohoto vývoje více zasahuje společenské prostředí, včetně společenských institucí a organizací. Výrazně se uplatňuje adolescentova aktivnost a sebe-determinace, volba mezi rozličnými názory a hodnotami, odpor k některým oficiálním názorům a hodnotám, popřípadě proti životnímu stylu předchozí generace. Mladiství se také vyrovnávají s kritickými událostmi a problémy společnosti. Využívají přitom rozvinutého intelektu, diskutují, argumentují, dokážou pochopit abstraktní principy, popřípadě je přijímat, porozumět jim, modifikovat je nebo je odmítat.¹³

¹² VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000, s. 263 - 265.

¹³ ČÁP, J., MAREŠ, M. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2000, s. 345.

2.Socializace

Socializace je jedním z důležitých faktorů, které na člověka působí v období adolescence, protože dochází k utváření lidských hodnot, hodnotových systémů a vůbec osvojování si schopnosti žít mezi ostatními lidmi. Socializace je proces učení, v němž si člověk osvojuje systém poznatků, norem a hodnot, jež mu umožňují začlenit se do určité společnosti a aktivně se účastnit společenského života. Morálními aspekty socializace se zabývá etika¹⁴. Prostřednictvím jejího vlivu se člověk stává společenským tvorem. Jde tedy o to, aby se jedinec naučil žít s druhými lidmi, efektivně s nimi kooperovat a komunikovat. Proces socializace je vytváření orientace v oblasti společenských hodnot, v jejich složitém systému. Patří sem například vytváření pojmu dobra a zla, pojetí slušného a neslušného, vytváření hygienických a pracovních návyků, zdokonalování pohybové výrazové činnosti, zjemňování citových vztahů, příprava na manželství, rodičovství, stáří, vytváření světového názoru, algoritmů logického myšlení, správného zacházení s předměty, jednání s lidmi, osvojování řeči, pravidel společenského chování, atd. Patří sem také identifikace s určitou profesí. Její poruchy jsou často příčinou krizí, a to nejen v období adolescence, ale i v dospělosti.¹⁵

Být společenský umožňuje člověku vloha (dispozice) rozvíjející se v sociálním prostředí v sociabilitu jako schopnost, která je předpokladem a výsledkem socializačního procesu. Jedinec je schopný a ochotný navazovat sociální styky a vztahy s jinými subjekty a existuje možnost jeho společenského přizpůsobení.

V etapě sociabilizace se převážně v intersubjektivních vztazích získává „důvěra ve svět“, rozvíjí internacionalita jako vědomí o něčem a vztažnost k něčemu (aktuální vztah subjekt - objekt) a člověk zaměřuje úsilí na nějakou věc nebo čin, zvnitřňují se formální vztahy k vnějšímu světu, zakládá se emocionalita jako citový aspekt lidského života.

¹⁴ Etika = nauka o mravnosti, o původu a podstatě morálního vědomí a jednání; soustava mravních zásad.

¹⁵ KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s. 5.

Proces socializace vede k vzniku individua jako neopakovatelné, nenahraditelné, jedinečné osobnosti, která je integrována a strukturována v celek a odlišná od ostatních.

Identita jedince je získávána enkulturací, tj. vědomé nebo nevědomé vrůstání do vlastní kultury. Toto vrůstání jedince do kulturního společenství se uskutečňuje v procesu sociálního učení jako předávání kultury z generace na generaci. Jedná se o specifické získávání osobních zkušeností, jejich prohlubování a uvědomování si vlastní i skupinové existence na pozadí kultury.

Lidé se celoživotně učí ve společenských podmínkách a zároveň ovlivňují život společnosti. V současném propojeném světě vystupuje do popředí fenomén multikulturality. Stále častěji dochází k přímé a déletrvající interakci jedince/skupiny s jinou (cizí) kulturou. Prvky se osvojují, modifikují a přizpůsobují vlastní osvojené kultuře. Kultura zahrnuje způsoby chování, sdílené normy, hodnoty, tradice, rituály aj., které jsou charakteristické pro určité sociální nebo etnické skupiny. Osvojováním norem, pravidel a vzorců chování vrůstá jedinec do společně sdílené kultury. Jedinci mají potřebu být mezi lidmi.¹⁶

2.1. Primární socializace

Nositelem primární socializace je rodina, která je současně mediátorem vlivu dané kultury. Cílem rodinné výchovy je uvést dítě do příslušného kulturního prostředí, naučit je orientaci v tomto prostředí plném symbolů a společenských standardů. Škola jako další společenská instituce navazuje na působení rodiny a výsledek primární socializace.¹⁷

Základnou primární socializace je rodina a charakteristika vztahů v rodině (způsob soužití rodičů a dětí) je tedy také základním faktorem socializace. Zdůrazňovány jsou zejména následující dílčí faktory:

¹⁶ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk - prostředí - výchova*. Brno: Paido, 2001, s. 54 - 56.

¹⁷ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk - prostředí - výchova*. Brno: Paido, 2001, s. 57.

1. **Vztah rodičů k dítěti** (projevy lásky, nelásky či ambivalence a s tím spojené přijímání, nebo odmítání dítěte, a dále způsoby a míra kontroly dítěte, spojené s užíváním a způsobem trestání).
2. **Kohezivita (soudržnost) rodiny a její konstelace** (zejména úplná, či neúplná rodina).
3. **Socio - ekonomický standard rodiny** (např. švýcarský psycholog E. Frey (1951) zjistil, že jen 1/7 mladistvých delikventů pochází ze spořádaných rodin, naproti tomu 2/3 těchto delikventů pochází ze špatných až velmi špatných rodinných poměrů, které jsou definovány různými konflikty v rodině a deficitními výchovnými praktikami).¹⁸

2. 2. Hodnoty a socializace

Proces zvnitřňování hodnot prochází různými etapami s různou intenzitou poznání a prožitku. Nejprve jsou hodnoty registrovány, zaznamenávány a přejímány z okolí (nejčastěji z rodiny). Postupně dochází k převážně citovému přejímání hodnoty, často k neuvědomělému, ovšem se značným emocionálním laděním ve smyslu kladném či záporném. Vyšší stupeň zvnitřnění hodnot představuje jejich racionální zpracování. Jedinec o ně projevuje aktivní zájem, uvažuje o nich, nové hodnoty zařazuje do již vytvořeného souboru či systému. Vzniká přesvědčení o významu a platnosti dané hodnoty či hodnot. Nejvyšším stupněm ztotožnění je pak vybudování takového systému hodnot, který vede k jednání, motivuje úsilí o jejich dosažení, pomáhá při rozhodování, stává se jedním z výrazných kritérií hodnocení, sebehodnocení nejen v poloze subjektivních vztahů, ale i - a to především - v poloze objektivní společenské závažnosti.

¹⁸ NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998, s. 199.

2. 3. Socializace v oblasti hodnot v období adolescence

U adolescentů nacházíme různé stupně zvnitřňování hodnot různého zaměření, které mohou následovat po sobě, ale mohou existovat i paralelně. Některé hodnoty již mají podobu ucelenějšího systému (jde spíše o hodnoty základní, související s životními potřebami), vztah k jiným se teprve vytváří, strukturuje a diferencuje (hodnoty nadosobní povahy spjaté se společenským fungováním a vyhraňováním světového názoru).

2. 4. Socializační činitelé

1. **Společnost**, její obecné sociokulturní vlivy působí na všechny členy dané společnosti. Jejich prostřednictvím si všichni její příslušníci osvojí obdobné normy, hodnoty a pravidla chování, která jsou obecně respektována a vyžadována. Takový řád usnadňuje soužití všech jejích členů. Jednotlivé generace se jej předávají prostřednictvím menších sociálních skupin, sociálním učením. Jeho dodržování je odměňováno a naopak, nedodržování bývá sankcionováno.
2. **Širší sociální skupina či vrstva**, ke které jedinec náleží. Jejich působení je zprostředkováno malými sociálními skupinami, především rodinou, nebo institucemi, jejich psanými pravidly, působením médií či uměleckými díly.
3. **Malá sociální skupina**, která je vymezena přímým kontaktem a osobním významem všech svých členů, strukturovaností a přesným vymezením všech rolí. Člověk se do ní dostává různým způsobem, výběrově či nevýběrově.

Nejvýznamnější sociální skupinou, primárním socializačním činitelem, je rodina. Rodina dítěti individualizovaně a specifickým způsobem zprostředkovává sociokulturní zkušenost, tj. normy chování, dovednosti, řeč, komunikaci, žádoucí způsoby chování ve formě rolí apod.¹⁹

¹⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003, s. 21 - 22.

3. Nepřizpůsobení (maladaptace)

Má - li být naše přizpůsobování z hlediska duševní hygieny optimální, musí být v souladu se všemi aspekty adaptace. Lidé se liší podle toho, jaké přizpůsobovací techniky volí v náročných sociálních situacích. Při nedostatečném či nesprávném přizpůsobení hovoříme o maladaptaci.²⁰

3. 1. Charakteristika osob ohrožených sociálním vyloučením a osob společensky nepřizpůsobených

Kdo je ohrožen extrémním sociálním vyloučením? Spravedlivá odpověď zní - každý; každý jedinec si nese životem svojí individuální psychosociální výbavu, s níž zvládá, případně nezvládá, nepříznivé životní situace a pokud k tomu navíc nemá potřebné zázemí, jsou nastartovány podmínky procesu sociálního vyloučení.

Výčet faktorů způsobujících situace, které vedou až k sociálnímu vyloučení je dlouhý, a nejsou to jen záležitosti konfliktu jedince se společností. Je možné dílčím způsobem pojmenovat okruh těch, kterým vyloučení hrozí a kteří o pomoc žádají. Problémy se navíc většinou řetězí a jejich zmnožení působí na prohlubování sociálního propadu. K těmto okruhům osob patří:

- Osoby s patologickými závislostmi všeho druhu.
- Osoby, které nejsou schopny z důvodu svého psychického nebo společenského znevýhodnění řešit zátěžové situace.
- Osoby, proti nimž je vedeno trestní řízení nebo jimž byl výkon trestu podmíněně odložen.
- Osoby žijící nedůstojným způsobem života.
- Osoby propuštěné z výkonu vazby a z výkonu trestu.
- Osoby, které se staly obětí trestného činu.

²⁰ KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s. 73.

- Osoby ve výkonu vazby a ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Osoby bez bydliště.
- Osoby dlouhodobě nezaměstnané.
- Mladí dospělí propuštěni ze školských zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy po dosažení zletilosti, případně po dosažení 19 let věku nebo po ukončení přípravy na povolání.
- Osoby bez státní příslušnosti.

Okruh osob zařazených mezi občany společensky nepřizpůsobené vyjmenovávají zákony a prováděcí vyhláška. V právních předpisech se většinou oba okruhy osob překrývají, navíc právní předpisy se sociálně ohroženými osobami příliš nepočítají.²¹

²¹ KRAUS, B. *Sociální pedagogika*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, s. 34.

4. Morálka

Jednání a chování určitého člověka se posuzuje jako morální či nemorální podle vztahu k druhým lidem, skupinám a společnosti, podle morálních principů, které vymezují vztah člověka k lidem, společnosti, světu.

Hodnotí se jednotlivé činy a chování v jednotlivých situacích, a to každodenních i zvláště významných, zátěžových, jako jsou společenské a historické události nebo přírodní katastrofy, situace ohrožení apod.

Hodnotí se nejen to, zda jedinec druhým škodí, ubližuje, ohrožuje je, ale zda pozitivně, aktivně pomáhá, pečuje, přispívá k blahu druhých, skupiny, společnosti.

Morálně složité, problémové situace vznikají např. při konfliktu dvou protichůdných motivů nebo dvou protichůdných požadavků; při konfliktu skupinového hlediska s hlediskem celospolečenským; při konfliktu mezi zvyklostí či literou zákona a mezi vyšším, humánním, morálním hlediskem.

Z psychologického a výchovného hlediska je důležité jak řešení jednotlivých morálních situací, tak formování morálních aspektů osobnosti, které zajišťují dlouhodobě realizaci takových řešení a následné morální jednání.

Řešení morálních problémů dítětem a mladistvým závisí na zdokonalujícím se poznání. Velký význam má decentrace, tj. rozvinutí schopnosti podívat se na skutečnost z jiného než vlastního hlediska. Překonání tohoto omezení umožní člověku podívat se i na problémy lidských vztahů a morálky z hlediska druhého, který může mít jiné názory, zkušenosti, motivy atd.

Ve vývoji morálky člověka má podstatný význam jeho vztah k druhým lidem, nejprve k rodičům, později k vrstevníkům. Učí se poznávat a respektovat rozdíly mezi lidmi, učí se rozmanitým formám komunikace, dodržování pravidel a také jejich dodržování od druhým účastníků hry atd. To vše je důležité pro další morální vývoj mladistvého.

Morální jednání závisí také na situačních podmínkách.²²

4. 1. Stadia morálního vývoje

L. Kohlberg rozlišil tři hlavní stadia morálního vývoje:

1. **Předkonvenční úroveň** - dítě se chová bez ohledu na druhé, morální normu dodržuje jen pod tlakem odměn a trestů.
2. **Konvenční úroveň** - dítě se přizpůsobilo tlaku výchovy a společnosti, řídí se tím, co se od něj očekává.
3. **Postkonvenční úroveň (autonomní morálka)** - mladistvý se řídí svými vnitřními principy, které pochopil a převzal za své.

Tyto tři hlavní stupně L. Kohlberg ještě dále rozčlenil na šest dílčích stadií, která lze stručně vyjádřit zásadami:

1. Vyhýbat se trestu a dosahovat odměny a podřizovat se moci a autoritě.
2. Uspokojovat vlastní potřeby a někdy i potřeby druhých podle principu „něco za něco“.
3. Plnit očekávání druhých.
4. Plnit svou povinnost a dodržovat zákony doslovně.
5. Chápat život a svobodu jako vyšší princip nad literou zákona.
6. Řídit se univerzálními, všelidskými principy morálky.

V morálním vývoji nejde převážně o pochopení spravedlnosti a dalších obecných principů, ale podstatnou úlohu mají vztahy k druhým lidem, spolupráce, vzájemnost, spoluprožívání, soucítění, péče a pomoc.²³

²² ČÁP, J., MAREŠ, M. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2000, s. 338 – 345.

²³ ČÁP, J., MAREŠ, M. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2000, s. 341.

4. 2. Amorální jednání a amorální charakter

Amorální charakter je dán odlišnými formami svědomí. Amorální charakter jedná, jako by žádné svědomí neměl. Osoby, které ustrnuly na tomto stupni až do dospělosti, bývají označovány za morální psychopaty.

Je rozšířen názor, podle něhož je nemorálních jednání působeno vývojově nižšími potřebami (zvířecími pudy), které člověk nedokázal kontrolovat. Ve skutečnosti se to týká jen části nemorálního jednání. Z historie i ze současnosti jsou známy četné případy, kdy lidé konají zlo ve velkých rozměrech - ve jménu vznešených idejí, pravé víry, svobody, lepší budoucí společnosti, apod.²⁴

²⁴ ČÁP, J., MAREŠ, M. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2000, s. 340.

5. Resocializace

Podle výkladu slovníku cizích slov, lze resocializaci chápat jako výchovné působení na pachatele trestného činu, které umožní jeho opětovné zařazení do řádného života společnosti.²⁵

5. 1. Teorie učení

Za charakteristickou vlastnost resocializační výchovy pokládáme to, že její podstatnou součástí je takový záměrný výchovný postup, který je možno označit jako postup reformující, tj. postup, který odstraňuje důsledky dříve působících činitelů. Proces učení je založen nejen na zpevnění nabytých reakcí, ale také na jejich vyhasínání. V důsledku těchto spojení mezi podnětem a reakcí organismus získává poměrně trvalý sklon reagovat na nové podněty analogicky, ale i reagovat na analogické podněty novým způsobem. Význam procesu učení vyplývá nejen ze zpevnění určitých forem chování, čili - šíře a přesněji chápáno - z jejich specifické registrace v potenciálních možnostech organismu. Jeho význam souvisí také se specifickým přenášením naučené reakce na situaci méně či více podobnou té, která vytvořila tuto naučenou reakci.

V procesu učení se vyskytuje tzv. generalizace reakcí, která spočívá v tom, že kladné upevňování určitých reakcí zvětšuje pravděpodobnost výskytu analogických reakcí v odlišných situacích.

Příliš silné emoce proces učení ztěžují, týká se to však výhradně tvorby složitých mozkových struktur. Mnoho psychologů zdůrazňuje, že náležitě intenzivní citový prožitek velmi usnadňuje a urychluje ustálení reakce. Aby se určité chování mohlo zpevnit, ustálit, čili aby se vytvořil návyk, musí se objevovat náležitě často. Příjemné, ale i nepříjemné zážitky působí jako ustalovač.²⁶

²⁵ PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Nakladatelství AV ČR, 2000, s. 660.

²⁶ CZAPÓW, C., JEDLEWSKI, S. *Resocializační pedagogika*. Praha: SPN, 1981, s. 144 - 150.

5. 2. Depravace, resocializace a učení

Z poznatků vyplývá, že čím dříve začíná nezletilý páchat zločiny, tím menší je pravděpodobnost, že se resocializace podaří. Mnoho zločinců se silnými psychopatickými sklony, občas s úchylným sexuálním chováním jsou lidé, kteří nepatří do žádného okruhu zločinecké subkultury. Můžeme tedy soudit, že takovéto osoby se budou samy učit zločinnému chování, jestliže existují výchozí podmínky, které usnadňují ilegální uspokojení jejich potřeb, přitom ale navazují na své znalosti a dovednosti.

Údaje o procesech resocializace naznačují, že sociální depravace je produktem emocionálně zesílených zkušeností. Zvratnost procesu depravace dokazuje řada výzkumů.

5. 3. Resocializace jako proces společenského zařazení a volby sociální příslušnosti

V procesu resocializace je důležitým činitelem sociální prostředí jakožto pramen trestů a odměn. Jednou z možností resocializace je izolace jedince od destruktivních skupin; toto může vést k oslabení negativních reakcí, protože zde působí mechanismy vyhasínání a zapomínání. Resocializace podmíněná uvedenou změnou prostředí je málo pravděpodobná. Pro reálný průběh resocializace je rozhodující jen taková změna sociálního prostředí, která znamená něco víc než jen izolaci od destruktivních skupin. Jde o zvláštní změnu sociální příslušnosti.

Resocializace určité osoby je tím pravděpodobnější, čím více tato osoba podléhá vlivům jednotlivců a skupiny, které schvalují reakce na společenská očekávání. Aby se však účast v takových skupinách stala pramenem příslušnosti, musí tyto skupiny vyvíjet na své členy dostatečně silný tlak. Zde působí především mechanismus identifikace a ztotožnění se se skupinou. O síle ztotožnění rozhoduje především prestiž a sou-

držnost skupiny. Pocit prestiže skupiny závisí na pozici skupiny ve společnosti. Tato pozice je tím větší, čím větší jsou úspěchy při dosahování cílů skupiny, čím více roste průměrná prestiž postavení člena skupiny a čím více se skupina výrazně odlišuje od jiných.²⁷

5. 4. Hlavní prostředky resocializace

Resocializace v oblasti školní a mimoškolní výchovy sleduje tlumení zlovyků, pěstování a posilování všech pozitivních životních a pracovních návyků. K tomu slouží zejména tyto prostředky:

1. **Výchovné vyučování** - uplatňuje se ve všech vyučovacích předmětech. Je základní a rozhodující formou práce učitele s obtížně vychovatelnými dětmi. Dochází k utvrzování všech správných životních návyků, rozvíjení dovedností, zájmů, talentů, schopností a nadání dětí. Má-li být výchovné vyučování co nejefektivnější, vyžaduje od každého učitele důkladnou a promyšlenou přípravu na každou hodinu.
2. **Výchova prací a k práci** - je významný výchovný a převýchovný prostředek, realizovaný různými formami, např.: samoobslužné práce, služby a práce pro kolektiv, udržování čistoty a pořádku, práce na pozemku, drobné opravy pomůcek a nářadí, školních potřeb, osobního prádla a šatstva, rozmanitá rukodělná činnost v zájmových kroužcích, pravidelná příprava na vyučování,...
3. **Pravidelné hodnocení práce a chování dětí** - hodnotí se každá vykonaná práce a činnost. Toto hodnocení musí být spravedlivé, taktní, s klidným, rozvážným a trpělivým přístupem k věci a k jednotlivým žákům.
4. **Práce se žakovským aktivem** - patří mezi účinné prostředky reedukačního procesu. Jedná se o přidělování funkcí jednotlivým členům

²⁷ CZAPÓW, C., JEDLEWSKI, S. *Resocializační pedagogika*. Praha: SPN, 1981, s. 164 - 179.

třídy, skupiny, oddílu,... Důležitá je pravidelná a soustavná práce s žákovským aktivem.

5. **Využití zájmové činnosti** - je efektivní a účinné, protože každý žák jeví zájem o určitý úsek práce, činnosti, zábavy, sportu, apod. Upoutáním dítěte na tuto pro něj atraktivní a zajímavou činnost sledujeme fixaci pozitivních pracovních, kulturně společenských a zdravotně hygienických návyků. Zájmová činnost otvírá velké možnosti pro seberealizaci, uplatnění schopností každého žáka.
6. **Individuální přístup k dětem a pedagogický takt** - s každým žákem je nutno pracovat podle jeho individualit. Diferencují se nároky a požadavky, ukládané úkoly. Nutné je zvážit také reakce dětí na přístup.
7. **Využívání odměn a trestů jako stimulačního systému** - každý žák musí vědět, že za dobré činy bude nějak oceněn a za špatné postihován. Čím více různých druhů a stupňů zvýhodnění či odměn stanovíme, tím spravedlivěji a objektivněji můžeme reagovat na práci a chování žáků. Odměňujeme a trestáme vždy po důkladném zvážení případu!
8. **Soustavná kontrola práce a chování žáků** - je důležitou součástí resocializace. Pomáhá překonávat překážky, posilují se správné životní návyky, usnadňují dítěti orientaci, umožňují dítěti rozpoznávat a uvědomovat si dobré a zlé u sebe i v okolí.
9. **Rozvoj citové výchovy** - protože citová deprivace je jednou ze základních příčin delikvence a kriminality dětí a mládeže.
10. **Využívání denního tisku** - noviny a časopisy skýtají množství impulsů k rozvoji osobnosti a tlumení zlovyků.
11. **Využívání mravních vzorů** - předních osobností z oblasti politické, kulturní, vojenské, ekonomické, sportovní, vědecké,... Vyvolat u dětí snahu napodobovat tyto osobnosti.
12. **Aktivní účast dětí na jakékoli veřejně prospěšné činnosti**
13. **Výchova k manželství a rodičovství** - vztah k nejbližším v rodině, umění žít a pracovat i pro druhé, realizovat lásku k člověku, vážit si druhého, respektovat názor druhých.

14. **Tělovýchova a sport** - umožňují pěstování kázně, důslednosti, vytrvalosti, přesnosti, odvahy a fyzické a duševní síly překonávat překážky.

15. **Zájmová četba**

16. **Využívání výchovné síly rodičů**²⁸

²⁸ NĚMEC, Z. *K metodice výchovy a vzdělávání odtížně vychovatelných*. Praha: SPN, 1977, s. 19 - 38.

6. Hodnoty

„Hodnota je to, o co se má člověk snažit,
co stojí za to, aby se stalo předmětem chtění.“

František Krejčí

Z každodenní praxe víme, že zboží, které nakupujeme má nějakou užitnou hodnotu, totiž schopnost uspokojit nějakou naši potřebu. Směnná hodnota je vyjádřena v ceně zboží a cena na trhu kolísá podle poptávky a nabídky.

Slovo hodnota nemá však jen ekonomický význam. Jsou hodnoty, bez nichž není života, a přece se neprodávají a nekupují - příroda a přírodní živly, vzduch, sluneční teplo a světlo, déšť atd.

Nejvyššími hodnotami pro mnohé z nás jsou vlast, domov, rodina, řeč,... Někdo však dává přednost blahobytu, komfortu, kariéře, společenskému postavení, jiný chce dosáhnout vlivu a moci, chce vzbuzovat pocit obdivu a závisti.

Když hovoříme o hodnotách, máme na mysli nejen to, co je k životu nutné, potřebné a užitečné, ale i to, čeho si vážíme, co obdivujeme, co ctíme, i to, co milujeme, co je nám drahé, milé, blízké našemu srdci.²⁹

Člověk v životě neustále hodnotí co je dobré, prospěšné, mravné a co je špatné, nežádoucí. Věc, člověka nebo ideu, která je někomu drahá, potřebná nebo na níž lpí, nazýváme hodnotou. Různí lidé mají rozličné systémy nebo hierarchie hodnot podle toho, které hodnoty staví do popředí, a které pro ně znamenají pouze okrajový význam. Často se rozlišují hodnoty instrumentální, které mají přímý vliv na způsoby našeho chování, a hodnoty terminální, spočívající v systemizování našich cílů.

Osobní systém hodnot a cílů může, ale také nemusí být v souladu s hierarchií hodnot a cílů dané společnosti. Co je velkou hodnotou pro jednoho, může druhého ponechat lhostejným a naopak. Hodnotou se

²⁹ KUČEROVÁ, S. *Člověk - hodnoty - výchova*. Prešov: ManaCon, 1996, s. 45.

mohou stát sociálně uznávané předměty a ideje (hodnoty morální, estetické), ale i předměty, které společnost jako žádoucí neuznává (např. alkohol). Jako ideály se někdy označují společensky uznávané hodnoty. Sem patří i politické, filozofické a ideologické postoje. Hodnoty a ideály jsou důležitými motivy našeho chování, protože určují do značné míry stanoviska, která jednotlivec zaujímá k tomu, co se kolem něho děje. Osobní hierarchie hodnot a cílů je zčásti stálá a částečně se během času mění. Je třeba vyvarovat se extrémní nepevnosti cílů i s jejich přehnanou dogmatizací.

Vznik i změny hierarchie hodnot závisejí na řadě činitelů (věk, vzdělání, výchova, školení, profese, rodina, inteligence, společenské zařazení).

Hodnoty, ať již jsou to duchovní ideje nebo přírodní či umělé výtvoř, tvoří základní „blaha“ určité sociální skupiny. Jsou základem kultury dané společnosti a ovlivňují i její politiku, ekonomiku a morálku.³⁰

6. 1. Hodnoty a hodnotové systémy

Máme-li na mysli nějakou hodnotu znamená to, že něčemu připisujeme cenu. Hodnoty mají smysl pouze v osobním pojetí. Psychologicky hodnoty určují naši volbu. Co člověk hodnotí, to ovšem nezáleží vždy na tom, co si přeje. Hodnota je spíše to, co by si měl přát. Lidské hodnoty se získávají zkušeností, zkušenost tak dostává svůj hodnotový atribut. Jsou to cíle, jež získáváme od společnosti. Jedinec se snaží být konformní se společností, posuzovat cenu něčeho podle standardů skupiny, schopnost hodnocení získává učením. Ačkoli každý z nás má individuální systém hodnot, máme jako členové téže skupiny, téže společnosti a kultury jistý systém společný. Hodnotový systém je určen odpověďmi na základní otázky týkající se vztahů člověka k světu,

³⁰ KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s. 60 - 61.

jeho postavení ve světě, jeho vztahů k druhým lidem, základních motivů jeho činnosti apod.

Hodnoty, které nebyly zvnitřněny v hodnotový systém jedince, nevedou k chování, nepůsobí jako motivy. Hodnotu motivačního smyslu lze definovat jako pojetí něčeho žádoucího, co ovlivňuje výběr příhodných způsobů, prostředků a cílů jednání. Hodnoty jsou mé jednání. Hodnoty jsou měřítko, jichž užíváme ve svých volbách.

Hodnotící systém, vycházející z vnitřní potřeby, je ohebný a měnlivý, je to organický hodnotící systém, v němž se hodnotí závislost na aktualizaci (typický u dětí).

Za východisko pro stanovení hodnot se považuje snaha člověka o vlastní růst. Například podle Fromma jsou hodnoty zakořeněny v samotných podmínkách lidské existence. Znalost lidské situace potom vede ke stanovení hodnot. Podle Fromma má také každý jedinec vlastní hodnotový systém, který si vypracovává na základě kritérií, jež získává od druhých. Tento hodnotový systém značně ovlivňuje interakci individua s jeho prostředím i jeho pohled na sebe sama. Hodnotové systémy podle tohoto pojetí řídí život, dávají mu smysl.

Tři základní požadavky na systém hodnot:

1. Hodnotový systém má být vnitřně konzistentní s celou osobností člověka. Má vytvořit hierarchii podle důležitosti jednotlivých hodnot pro jedince.
2. Hodnotový systém má být realistický a do určité míry pružný.
3. Hodnotový systém, podle něhož člověk žije, má každému přinášet uspokojení.³¹

³¹ HOMOLA, M. *Motivace lidského chování*. Praha: SPN, 1977, s. 206 - 210.

6. 2. Hodnotová orientace

Hodnotová orientace určuje životní styl a činnost člověka. Orientace je uskutečňována prostřednictvím volby možných cílů a prostředků vedoucích k jejich dosažení. Hodnotová orientace je souhrnem názorů a postojů k různým kvalitám skutečnosti, které pro člověka představují určité hodnoty. Jsou to hodnoty související se zajištěním člověka a hodnoty související s jeho rozvojem jako osobnosti, s jeho seberealizací, a hodnoty související s rozvojem člověka jako člena společenství.

Existuje řada teorií, které se zabývají problematikou hodnotové orientace. Například Josef Štefanovič se zabýval hodnotovou orientací podle věku (u mládeže do 25. roku vystupují do popředí hodnoty perspektivy a růstu), dalším je Edvard Spanger (rozdělil osoby do šesti skupin a ke každé této skupině přiřadil primární hodnotu - poznání, užitečnost, krása,...), C. Morris rozlišovat tři základní hodnotové orientace (dionýskou, prométheovskou a buddhistickou).

Cílem výchovy je dosáhnout dominantní hodnotové orientace na duchovní úrovni. Jde o proces axiologizace osobnosti, tj. formování správných hodnotových orientací.³²

6. 3. Hodnotový systém mládeže

Na utváření hodnotového systému jedince působí i hodnoty, které jsou jednáním dospělých, i když jednajícím dospělý se vědomě nesnaží o tento vliv, anebo si často dokonce tento vliv na dospívajícího nepřije. Ze společnosti a jednání dospělých dospívající jedinec abstrahuje hodnoty. Toto působení má často silnější vliv na stavbu hodnotového systému než záměrné výchovné působení rodiče či učitele. To je dáno tím, že dospívající nechce být vychováván a mentorován. Potřebuje mít pocit svobodné volby a být aktivní.

³² KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s. 61 - 63.

Hodnotový systém jedince je odrazem jeho hodnotového pole. V sociálním poli jedince má každý subjekt adekvátní hodnotový systém. Tyto hodnoty se odlišují. V procesu sociálního zrání je jedinec v interakci se všemi těmito hodnotovými systémy a se všemi se musí nějakým způsobem vyrovnat. V tom je jedinečnost, svoboda a odpovědnost jedince, k jakému hodnotovému systému se dopracuje. Každý sociální akt má svoji hodnotovou složku a v případě sociálně zrající mládeže je každý sociální akt dílčím aktem utváření hodnotového systému.

Jak se proměňuje sociální pole, tak je ovlivňován hodnotový systém dospívajícího. Stupeň sociální zralosti v oblasti hodnot je dán ve vazbě na hodnotový systém.

V období 15 - 18 let má pro jedince, vzhledem ke zvýšené potřebě sociálních kontaktů a erotickým potřebám, mimořádný význam parta vrstevníků. V této době se může parta stát dominantním prvkem. V tomto období zvýšené citlivosti může nezralý jedinec přebírat hodnoty party nezralých jedinců. Pak může docházet k radikální změně v chování a postojích jedince.

Jedinec většinou nejedná a nerozhoduje pouze ze svobodné vůle. Jeho aktivita je i odrazem určitého společenského tlaku a společenské situace. Při společenském tlaku působí společenské regulativy a sankce, např. zákony a sociální sankce. Vedle právních norem se jedná i o určité mínění spojené se společenskou prestiží, módou, atd.

Hodnotový systém dítěte a dospívajícího není možné formovat nějakým přímým systémem, ale konstrukcí sociálního pole dítěte a to takovým způsobem, že je vytvořeno hodnotové pole žádoucího charakteru, které bude vytvářet tlak na interiorizaci³³ pozitivních hodnot.³⁴

³³ Interiorizace = převedení vnější činnosti do nitra osobnosti.

³⁴ SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000, s. 37 - 41.

6. 4. Krize hodnot

Někdo je schopen svůj hodnotový systém akceptovat celoživotně bez pochybností a vnitřních konfliktů, může však nastat situace, kdy z nějakých důvodů se jeho cesta začne rozcházet s učením, které až do té doby vyznával. Ať již je výsledek tohoto rozchodu jakýkoli, dochází ke krizi hodnot, která může proběhnout pod různým obrazem.

Od doby, kdy si začínáme tvořit názor na svět, nutně obdivujeme nebo zatracujeme ideje, s nimiž se setkáváme a třídíme je podle toho, zda jsou našemu založení bližší či vzdálené, jakým způsobem jsou nám prezentovány a v jaké fázi životního cyklu nám zkříží cestu. Jedná se např. o hnutí; pokud z takovéhoho iracionálního nadšení vystřízlivíme, je to vždy spojeno s určitou osobní krizí, jejíž hloubka je úměrná úsilí a době, kterou jsme svému bludu věnovali. Krize však vždy nese s sebou i katarzi³⁵ a tím i zkušenost přispívající k naší osobní zralosti. Mimo ostatní zde působí i mechanismus „popření“, který často funguje jako ochranná clona před trpkou pravdou na jedné straně a skutečně příliš vysokými nároky na straně druhé. Formou vyrovnání se s touto krizí hodnot se pak stává kompromis typu „myšlenka to nebyla špatná, ale realizovali ji špatní lidé“.

Na to, aby člověk prožíval krizi z ohrožení a ztráty hodnot, nemusí vždy jít o hodnoty z oblasti duchovní. Lidé si vytvářejí vztahy i k objektům reálným a jim přisuzují hodnoty často nejvyšší. Úměrná k tomu je pak krize, která doprovází ztrátu.

Každý z nás má svůj osobní žebříček, v jehož čele stojí hodnoty nejrůznější, ale individuálně významné.

Krize hodnot a krize ideálů nastává tehdy, jestliže námi nejvýše postavená hodnota se dostává do ohrožení, nebo je-li její dosažení nějakým způsobem znemožněno. Během života se toto pořadí několikrát přestaví a s odstupem času se nejednou divíme, kolik energie a úsilí jsme věnovali honbě za čímsi, co se dnes jeví jako nepodstatné. Zralý

³⁵ Katarze = uvolnění úzkosti sdělením či přehráním minulých zážitků.

člověk má svůj hodnotový systém relativně ujasněný a v této poměrně stálosti je obsažen způsob ukotvení i případného řešení krizí.³⁶

6. 5. Deformace systému hodnot

Vědecké výzkumy ukazují, že sociální deviace jsou obvykle spojeny s trvalými deformacemi hodnotových orientací v těch vrstvách a skupinách obyvatel, u nichž se deviantní chování vyskytuje. Tato vazba není jednoznačná a vyvolává jak deformované hodnotové orientace, tak je jimi i provázena a konečně sama napomáhá k jejich další deformaci.

Je možné vydělit pro jednotlivé společnosti nebo třídy typické, nejrozšířenější, v třídním vědomí vládnuoucí systémy hodnotových orientací i hierarchie hodnot stanovené v oblasti morálky, práva, náboženství apod.

Nestabilita systému hodnotových orientací mládeže a rozklad, ztráta světonázorových, mravních a právních základů chování jsou těsně spojeny s extremistickými názory a činy, které produkují mnohem nebezpečnější formy chování.

Při analýze hodnotových orientací osob, které se ve společnosti dopouštějí trestných činů, přestupků a amorálních činů, se ukazuje, že tyto orientace jsou výrazně deformovány ve srovnání s mravními a politickými představami obyvatelstva a jsou blízké hodnotovému systému, který patří již minulým etapám vývoje společnosti.

Deformace systému hodnotových orientací se může projevovat v různých formách. Je to především neúplnost hodnotových orientací a absence některých představ a idejí. Dále může být deformace hodnotového systému vyjádřena v rozpornosti tohoto systému a v jeho nestabilitě. Deformace hodnotových orientací mohou být konečně spojeny s rozvojem nových hodnotových představ, které však ještě nezaujaly určité místo v daném systému. Člověk někdy dospívá k nevyrovnaným, impulsivním a krajním rozhodnutím, a dopouští se činů podmíněných

³⁶ HONZÁK, R., NOVOTNÁ, V. *Krize v životě život v krizi*. Praha: Nakladatelství ROAD, 1994, s. 81 - 86.

nezralostí nových představ a idejí. Takové procesy se často vyskytují u mladých lidí, kteří se na své životní cestě poprvé setkávají s rozpornými soudy, s těžkostmi a někdy i s rozčarováním.

Deformace v systému hodnotových orientací konkrétního člověka závisejí na různých okolnostech a především na defektech v utváření osobnosti.³⁷

6. 6. Hodnoty ve vztahu k potřebám

Potřeby v porovnání s hodnotami představují primárnější kvality. Je známo, že potřeby mladého člověka jsou základními pohnutkami chování, podněcují ho k činnosti. Hodnoty se tu jeví jako jakýsi protipól k potřebám, určují směr aktivity a cíl snažení, jsou daleko více kulturně a i společensky podmíněné. Vztah potřeb a hodnot není bezprostřední, ale mnohonásobně zprostředkovaný. Každá potřeba je hodnota, ale ne vše, co je hodnotou je i potřebou. Potřeby se stejně tak jako hodnoty během života člověka mění, mohou být maximalizovány, deprivovány, minimalizovány, frustrovány, preferovány nebo potlačovány.³⁸

Lidé mají jednu základní psychologickou potřebu, která ke svému uspokojení vyžaduje dvě vstupní veličiny. Nejzákladnější potřebou je pocit vlastní hodnoty, přijetí sebe samého jako neporušeného, skutečného člověka. Těmi dvěma vstupními veličinami jsou **význam** (účel, důležitost, postačitelnosti vlastních schopností, smysluplnost, vliv) a **bezpečí** (láska, stálé přijetí). Potřebujeme všichni znát svou hodnotu a pociťovat bezpečí. Když sami sebe vidíme jako hodnotné a bezpečné, cítíme jako lidé svoji hodnotu. Problémy vznikají tehdy, když dochází k ohrožení základních potřeb významu a bezpečí. Lidé volí nezodpovědný způsob života jako prostředek k obraně před pocity bezvýznamnosti a nejistoty.³⁹

³⁷ KOLEKTIV AUTORŮ. *Sociální deviace*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988, s. 164 - 177.

³⁸ KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998, s. 66.

³⁹ CRABB, L. *Osobnost člověka - její potřeby a cesty k jejich naplnění*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 54 - 62.

6. 7. Klasifikace hodnot

6. 7. 1. Přírodní hodnoty

6. 7. 1. 1. Hodnoty vitální, životní

Hodnoty vitální, životní odpovídají potřebám přírodní podmíněnosti a existenci. Jsou výrazem tendence udržet a prosadit, uchovat a rozvinout život organismu, jedince i druhu. Patří sem přírodní podmínky, zdraví, zdatnost, uspokojení smyslů, tělesné blaho a svěžest. Člověk se sice vytrhl z původní jednoty s přírodou, nepřestal však být zároveň její součástí. Hodnoty vitální jsou pociťovány nejintenzivněji. Život má pro člověka nevyjádřitelnou cenu jako základní podmínka, možnost, šance, předpoklad realizace všech hodnot.

6. 7. 1. 2. Hodnoty sociální

Člověk má potřebu asociace, touží po družnosti, vzájemnosti, citové odezvě, chce milovat a být milován. Má zároveň potřeby egotické, tendenci uplatnit se, být uznáván, oceňován, mít úspěch. Hodnotami jsou tu žádoucí mezilidské vztahy a city.

6. 7. 2. Civilizační hodnoty

Civilizační hodnoty jsou podmínkou i výsledkem společenské organizace (od elementárních tlup, rodin, rodů a národů k státu a právnímu zřízení), komunikace (řeč, písmo, prostředky šíření informace), výroby a směny (různý stupeň a charakter techniky a ekonomie společnosti) a společenského poznání (kolektivní zkušenost, věda).

6. 7. 3. Duchovní hodnoty

Sféru duchovních hodnot utváří potřeba hledat podstatu a smysl, zdůvodněný řád lidského života, pravdu, dobro, krásu, svobodnou a uvědomělou lidskost. Duchovní hodnoty se tvoří v takových kruzích jako je sebeřízení (morálka a mravnost), sebevýraz (formování podle zákonů krásy, umění) a sebereflexe (světový a životní názor, filosofie, náboženství). Patří sem tvůrčí sebeuvědomění a sebevyjádření, úsilí vystihnout smysl věcí, plnost života, tvořivá práce, intelektuální rozvoj, citové bohatství, vzdělanost, tvorba.⁴⁰

⁴⁰ KUČEROVÁ, S. *Člověk - hodnoty - výchova*. Prešov: ManaCon, 1996, s. 72 - 73.

7.Charakteristika mladistvého vězně

7. 1. Charakteristika mladistvé osoby ve výkonu trestního opatření odnětí svobody

Lze konstatovat, že mladistvý odsouzený je osobnost téměř stejná jako věkově stejně staří, kteří trestáni nejsou a jsou na svobodě. Ti, co se dopustili trestné činnosti zpravidla patří k osobám, které se nějakým způsobem provinily vůči společnosti, ve které se pohybují, nedodržují její pravidla a zákony. Svým chováním a jednáním se odchyľují od všeobecně uzavřených norem soužití a tyto normy vědomě a úmyslně poškozují.

K obecným charakteristikám mladistvých odsouzených vězňů patří především:

- **Zanedbanost ve výchově i ve výuce** – přes 10% mladistvých pochází z neúplných rodin, skoro 60% mladistvých odsouzených bylo vychováno v dětských domovech nebo výchovných ústavech pro mládež, pouze necelých 50% má ukončenou základní nebo zvláštní školu, atd.
- **Sociální nezralost a psychická opožděnost** - nevyrovnanost s řadou důležitých životních problémů, nevytvořeny základní charakterové a mravní rysy, atd.
- **Disharmonický pubertální a adolescentní vývoj** - pubertální rozkolísanost, nevyrovnanost, citová labilita, touha po samostatnosti a originalitě, aj.
- **Nižší intelekt** v porovnání s běžnou populací.
- **Nedostatek pozitivních zkušeností** - často chybí příklad vlastních rodičů, uspěchaná doba nedovolí rodičům plně se svým dětem věnovat, závadoví kamarádi, party, atd.
- **Preference nesprávných hodnot a postojů** k věcem, lidem či společnosti.

- **Kouření, alkohol a drogy** - kouří téměř všichni, zkušenosti s alkoholem má přibližně 90%, 30% mladistvých odsouzených pije pravidelně, zkušenosti s drogami má 70% mladistvých odsouzených, pravidelnými uživateli drog je skoro 40% mladistvých odsouzených.⁴¹

Toto jsou pouze nejzákladnější charakteristiky mladistvých odsouzených, kromě nich zde působí celá řada dalších jiných činitelů.

7. 2. Mladistvý a trestní zákon

Trestní odpovědnost mladistvých a sankce jim ukládané upravuje zvláštní zákon. Pokud zvláštní zákon nestanoví jinak, postupuje se podle tohoto zákona.⁴²

7. 3. Odpovědnost mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže

Trestní politika ve vztahu k mladistvým je dána zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

Zákon upravuje podmínky odpovědnosti mládeže za protiprávní činy, uvedené v trestním zákoně, opatření ukládaná za takové protiprávní činy, postup, rozhodování a výkon soudnictví ve věcech mládeže.

Pokud tento zákon nestanoví jinak užije se na toho, kdo v době spáchání činu nepřekročil osmnáctý rok věku, obecných právních předpisů.⁴³

⁴¹ KOLEKTIV AUTORŮ. *Komplexní statistické údaje mladistvých osob ve výkonu trestního opatření odnětí svobody*. Opava: nepublikovaný materiál Věznice Opava, 2004.

⁴² ÚZ č. 459. ZÁKON č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 74.

⁴³ ÚZ č. 459. ZÁKON č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), § 1.

Mladistvý, který v době spáchání trestného činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně zodpovědný. Trestný čin spáchaný mladistvým se nazývá provinění.⁴⁴

Mladistvým jsou ukládána opatření. Účelem opatření vůči mladistvému je především vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění. Mladistvému lze uložit tato opatření:

1. **Výchovná opatření** (dohled probačního úředníka, probační program, výchovné povinnosti, výchovná omezení, napomenutí s výstrahou).
2. **Ochranná opatření** (ochranná výchova, ochranné léčení, zabránění věci). Ochrannou výchovu lze uložit pouze podle tohoto zákona, ostatní ochranná opatření se ukládají podle trestního zákona § 72 a § 73).
3. **Trestní opatření** (obecně prospěšné práce, peněžitá opatření, peněžitá opatření s podmíněným odkladem výkonu, propadnutí věci, zákaz činnosti, vyhoštění, odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu, odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem, odnětí svobody nepodmíněně).⁴⁵

V řízení proti mladistvým je třeba dbát toho, aby vyšetřování, projednávání i rozhodování jejich trestních věcí bylo svěřováno osobám, jejichž znalost otázek souvisejících s výchovou mládeže zaručí splnění výchovného účelu řízení.⁴⁶

Soudnictví ve věcech mladistvých a ve věcech posuzování činů jinak trestných spáchaných dětmi mladšími patnácti let vykonávají soudy pro mládež.

⁴⁴ ÚZ č. 459. ZÁKON č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), § 5, § 6. ve

⁴⁵ ÚZ č. 459. ZÁKON č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), § 9, § 10. ve

⁴⁶ ÚZ č. 459. ZÁKON č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže) § 36. ve

Trestní opatření odnětí svobody mladiství vykonávají ve zvláštních věznicích nebo odděleních věznic, odděleně od dospělých.

7. 4. Pohled na delikvenci dětí a mládeže

Podíl dětí a mladistvých na majetkové i násilné kriminalitě budí delší dobu pozornost i znepokojení. Vývojová kriminologie se opírá o teorie životní cesty (Life Course Theories) a zkoumá výskyt kriminálních vzorců chování v průběhu života jedince. Klade sice důraz na věk pachatele, ale nikoli izolovaně ve vztahu k jednotlivému činu, nýbrž chce rozpoznat širší časové souvislosti výskytu kriminálního chování v životním běhu konkrétního jedince.

Byla provedena řada výzkumů v oblasti delikvence dětí a mládeže, tyto výzkumy ovšem narážejí na řadu problémů. V souvislosti s delikvencí dětí a dospívajících se hovoří o problému tzv. dvojí latence. To znamená, že výskyt delikventního jednání v dětském a mladistvém věku zůstane utajen jak před místy oficiální kontroly (první latence), tak před výzkumníky, neboť osoba kritický incident zamlčí (druhá letence).

Přesto vývojová kriminologie dospěla k zajímavému zjištění, že jen malá část mladistvých delikventů mužského pohlaví váže na sebe většinu trestných činů této věkové kategorie. Jinak řečeno na vrub poměrně malé skupinky pachatelů připadá většina kriminálních činů připisovaných mladistvým; 7,5% mladistvých spáchalo 73% evidovaných loupeží, 75% znásilnění, 65% těžkých ublížení na zdraví. Proti této menšině stojí většina pachatelů, která se dělí o zbytek trestných činů páchaných mladistvými.

Vývojová kriminologie přišla s tezí, že existují minimálně dva odlišné typy mladistvých pachatelů:

- **Chronický pachatel aneb recidivista** - již od útlého věku je jedinec nápadný pro své těžko ovladatelné chování. Běžné výchovné postupy na něj nezabírají, často se objevují epizody problematického chování (ataky vzteku, vzdorovitosti). Kolem 12 let se objevují již celkem závažné násilné delikty, agresivita se stupňuje, kolem 16 až 18 let je již jedinec polyformně kriminální, dopouští se jak majetkové, tak násilné kriminality. Kriminální chování těchto jedinců však přetrvává i v dospělosti.
- **Mladistvý delikvent** - zahajuje konflikty s normami mezi 11. a 13. rokem věku. Do té doby byl jeho vývoj nenápadný. V pubertě nastává zlom, pubescent se stává těžko ovladatelným, nerespektuje některé sociální ani právní normy, objevuje se typický obraz mladistvé delikvence. Mladiství delikventi se dopouštějí především příležitostné kriminality. Kolem 18. až 21. roku věku obvykle dochází k poklesu či úplnému vymizení kriminálních vzorců chování.

Mladiství delikventi experimentují s kriminálním chováním a testují kontrolní mechanismy dospělých. S nástupem rané dospělosti však jejich nekonformní chování vyhasíná. Podle empirických studií dochází zejména u lehké a středně závažné kriminality mladistvých ke spontánnímu vymizení. Podle vývojové kriminologie se prosazuje mechanismus tzv. **aging out**, tedy jakéhosi přirozeného vybití.

Je zřejmé, že mladiství delikventi nepředstavují z hlediska perspektivy výrazně rizikovou skupinu, protože existuje velká šance na jejich nápravu. To ovšem předpokládá účinné sankce a také efektivní postupy nápravy. Vážný problém představují naopak chroničtí pachatelé. I na ně bývají aplikovány stejné postupy jako na mladé delikventy. Chroničtí pachatelé pokračují v závažné kriminalitě a mnohdy se jejich činy stávají inspirací pro další mladistvé.⁴⁷

⁴⁷ http://www.mv.cz/casopisy/kriminalistika/2003/03_04/cirtkova.html

7. 5. Kriminalita dětí a mládeže po roce 1989

Po roce 1989 trestná činnost v České republice výrazně stoupla. Například v období mezi léty 1977 - 1988 bylo ročně evidováno stabilně sto až sto dvacet tisíc případů, zatímco koncem roku 1990 byl počet dvojnásobný a na konci roku 1999 se vyšplhal na 426 a půl tisíce protiprávních činů. Od té doby se množství spáchané trestné činnosti na našem území jen pozvolna snižuje. Naopak jen pomalu se zvyšuje objasněnost případů (tzn. je určen jeho pachatel i jeho věk), která je stále velmi nízká (objasněno je průměrně jen přibližně 45% případů). Pokud není většina protiprávních činů objasněna, je těžké určit přesný podíl, jaký na ní mají děti a mladiství.

Kriminalita dětí a mladistvých se po revoluci v roce 1989 také výrazně zvýšila. Zatímco v osmdesátých letech se na kriminalitě podílely děti v 4,65% případů a mladiství v 7,12%, o deset let později už to bylo u dětí 7,11% a u mladistvých 11%.

Po roce 1989 mnohem rychleji stoupala kriminalita mladistvých než dětí. Ještě v roce 1990 bylo množství protiprávních činů stejné jako u dětí, ale už v roce 1992 se počet těchto činů ztrojnásobil a o rok později byl čtyřnásobně vyšší než v roce 1990. Nejvíce trestných činů spáchali mladiství v roce 1996 (22 719). Od té doby počet klesl asi na čtrnáct tisíc trestných činů (dnes provinění) ročně.⁴⁸

⁴⁸ HUŠKOVÁ, V. *Kriminalita dětí a mládeže na Opavsku*. Opava: 2004, s. 8.

8. Výzkum

8. 1. Stanovení cíle výzkumu a hypotéz

Cílem výzkumu bylo zjistit hodnotovou orientaci populace mladistvých odsouzených a běžné populace. Zjištěné hodnoty vyhodnotit, sestavit jejich hierarchii a ověřit si stanovené hypotézy.

Při zjišťování hodnotové orientace jsem si stanovila následující hypotézy:

- **Populace mladistvých odsouzených staví častěji na vyšší místo hodnotového žebříčku materiální hodnoty než běžná populace.**
- **Populace mladistvých odsouzených preferuje hodnotu „svoboda“ více než běžná populace.**

8. 2. Popis zkoumaného vzorku

Vzorkem pro výzkum se stalo celkem 84 respondentů (42 mladistvých odsouzených z VS ČR Věznice Opava a 42 studentů Obchodní akademie a Obchodní akademie pro zrakově postiženou mládež v Opavě). V době konání mého výzkumu bylo v opavské věznici pouze 42 mladistvých odsouzených, z tohoto důvodu není počet respondentů vyšší.

Stáří respondentů se pohybovalo ve věkovém rozmezí 15 až 19 let.

Věkové složení respondentů uvádím v následující tabulce:

Věk	Mladiství odsouzení		Studenti SŠ	
15 let	1	2,4%	1	2,4%
16 let	10	23,8%	14	33,3%
17 let	17	40,5%	16	38,1%
18 let	11	26,2%	10	23,8%
19 let	3	7,1%	1	2,4%
Celkem	42	100%	42	100%

Z celkového počtu 42 mladistvých odsouzených bylo v dětství v úplné rodině vychovááno 12 respondentů, v neúplné rodině 5 a 25 respondentů, což je skoro 60%, bylo vychovááno v dětských domovech nebo ve výchovných ústavech pro mládež.

Studenti obchodní akademie byli vesměs vychovááni v úplné rodině - celkem 32 studentů. Zbývajících 10 studentů bylo vychováno v neúplné rodině.

Zaměříme-li se na stupeň vzdělání byl u dotazovaných mladistvých odsouzených následující: Vzdělání v základní škole dokončilo 10 mladistvých odsouzených, nedokončilo 5. Ve zvláštní škole vzdělání dokončilo 10 mladistvých odsouzených, nedokončilo 5. Na středním odborném učilišti má nedokončené vzdělání 12 mladistvých odsouzených.

Všichni studenti obchodní akademie, jelikož studují na střední škole, mají dokončené vzdělání základní.

Třicetčtyři mladistvých odsouzených je ve výkonu trestního opatření poprvé, osm již podruhé.

Žádnému ze zkoumaných studentů obchodní akademie trestní opatření uloženo nebylo.

8. 3. Dotazník

Každý z respondentů vyplňoval dotazník s 22 různými hodnotami. Ke každé hodnotě byla přidělena škálová stupnice v rozmezí od 1 do 5. Úkolem bylo přidělit jednotlivým pojmům určitý počet bodů, čím více bodů daný pojem získal, tím větší význam pro dotazovaného měl znamenat.

Vzorem pro sestavení dotazníku byla kniha Pavla Saka - Proměny české mládeže. Hodnoty jsem vybírala a formulovala tak, aby jim byl schopen porozumět každý z dotazovaných. Dotazník (příloha č. 1) obsahoval tyto hodnoty – auto; dům nebo byt a pěkné zařízení; dobré jídlo a pití; láska; mír; oblečení; parta; peníze; pravda; přátelství; rodina a děti; společenská zábava; společenské postavení; svoboda; umění; užitečnost druhým lidem; víra a náboženství; vzdělání; zajímavá práce; zájmy a koníčky; zdraví; životní partner.

Součástí anonymního dotazníku byla také otázka na věk a výchovu.

8. 4. Průběh výzkumu

Výzkum jsem prováděla ve dvou fázích. První fáze výzkumu se odehrávala ve Věznici VS ČR Opava. Zde jsem rozdala dotazník celkem 42 mladistvým odsouzeným. Po celou dobu vyplňování dotazníků jsem byla v místnosti přítomna, a to proto, abych mohla odsouzeným zodpovědět případné dotazy nebo jim upřesnit mé požadavky.

Druhá fáze výzkumu proběhla na Obchodní akademii a Obchodní akademii pro zrakově postiženou mládež v Opavě. Zde jsem si musela vyžádat svolení ředitele. Dotazníky vyplňovali náhodně vybraní studenti ze všech čtyř ročníků, a to v hodině občanské nauky. Dotazníky byly rozdány vyučujícím daného předmětu. U vyplňování jsem nebyla přítomna, proto jsem pro jednotlivé vyučující vypracovala krátký návod.

8. 5. Zpracování výzkumu

Vytvoření samotného dotazníku bylo poměrně jednoduchou záležitostí, ale jeho zpracování bylo poněkud složitější vzhledem k jeho rozsahu a počtu dotazovaných. U každého z dvaceti dvou hodnotových okruhů jsem po vyhodnocení škály obdržela průměrnou škálovou hodnotu, která mi určila pořadí hodnotového okruhu v celkové hierarchii hodnot. O postojích mladistvých odsouzených a studentů obchodní akademie ke zkoumaným hodnotovým okruhům vypovídá tabulka č. 1 (příloha č. 2) a tabulka č. 2 (příloha č. 3). Z tabulky č. 1 můžeme vyčíst hierarchii hodnot mladistvých odsouzených a v tabulce č. 2 je uvedena hierarchie hodnot studentů obchodní akademie. Hodnoty jsou seřazeny v sestupném pořadí.

8. 6. Vyhodnocení výzkumu

Z obou tabulek (příloha č. 2 a č. 3) můžeme vyčíst, že obě skupiny respondentů preferují rozdílné hodnoty. Nahlédneme-li na prvních jedenáct hodnot (příloha č. 2), což je první polovina tabulky uvidíme, že mladiství odsouzení do ní zařadili tři hodnoty materiální povahy, které jsou na místě 4. („Dům nebo byt a pěkné zařízení“), 8. („Dobré jídlo a pití“) a 9. („Oblečení“). Další hodnota materiální povahy „peníze“ se nachází ve druhé polovině tabulky a dělí se o 13. a 14. místo s hodnotou „zájmy a koníčky“. Z materiálních hodnot zde máme ještě na místě 21. hodnotu „auto“, která se jako jediná u mladistvých odsouzených umístila jen o jedno místo níž než všechny sledované materiální hodnoty u studentů obchodní akademie. Naproti tomu studenti obchodní akademie (příloha č. 3) mají první materiální hodnotu na místě 10. - 11., což je vlastně až v polovině tabulky, a dále pak materiální hodnoty pokračují na místech 12., 15., 18., a 20. Z tohoto zjištění můžeme konstatovat, že se nám

hypotéza, že mladiství odsouzení staví materiální hodnoty na vyšší místa hodnotového žebříčku než běžná populace, potvrdila.

Další hypotéza, že mladiství odsouzení více preferují hodnotu „svoboda“ než běžná populace se nám potvrdila také. Mladiství odsouzení ji umístili na 3. místo v hierarchii hodnot, což je o jedno místo výše než u studentů obchodní akademie.

Z provedeného výzkumu vyplynuly také další zajímavé skutečnosti. Například hodnotu „vzdělání“ mladiství odsouzení zařadili až na 15. místo, což je až v poslední třetině žebříčku hodnot. Studenti obchodní akademie tuto hodnotu zařadili na místo 8., což je na rozhraní první a druhé třetiny žebříčku. To je možné vysvětlit tím, že si studenti již nyní uvědomují důležitost vzdělání v životě. Uvědomují si totiž, že bez vzdělání nezískají práci, natož dobrou a zajímavou, a to zejména v dnešní době, kdy se potýkáme s nezaměstnaností.

Jediná hodnota na které se všichni respondenti shodli byla hodnota „víra, náboženství“, kterou zařadili na poslední 22. místo hierarchie hodnot.

Při vyhodnocování průměrných škálových hodnot mě rovněž zaujalo to, jaké rozmezí využívali respondenti při výběru důležitosti dané hodnoty. Studenti obchodní akademie více než mladiství odsouzení využívali všech pěti stupňů škálové stupnice. Větší počet mladistvých odsouzených se v jednotlivých dotaznících přikláněl buď k hodnotám škálové stupnice vyšším nebo nižším.

ZÁVĚR

Kategorie hodnot se objevuje v pracích i v explicitním vymezení předmětu především psychologie, sociální psychologie, sociologie, pedagogiky, ekonomie, ale patří i do etnografie, kulturní antropologie, estetiky a dalších disciplín.

Pro pedagogiku jsou významné hodnoty a hodnotové orientace z řady důvodů. V procesu výchovy je pedagogickým záměrem přenést určité hodnoty a hodnotový systém na dítě a dospívajícího mladého člověka a v úhrnu na mladou generaci. Všechny morální kodexy lidstva byly zakotveny v hodnotách. Výchova založená na interiorizaci hodnot je účinnější a bližší podstatě člověka a ideálům humanity než výchova založená na zákazech a příkazech.

Tento úkol pedagogiky spojený s přenosem hodnot koreluje s vysokými nároky na pedagogiku, která musí sledovat hodnotový vývoj jedinců, na něž je výchovný proces zaměřen, zvažovat aktuální stav zvnitřnění hodnot a volit vhodné výchovné nástroje k jejich přenosu.⁴⁹

Ve své bakalářské práci jsem se pokusila zjistit a sestavit hierarchii hodnot mladistvých odsouzených a porovnat tyto hodnoty se studenty obchodní akademie, kteří zastupovali vzorek běžné populace. Zároveň jsem si ověřovala pravdivost svých hypotéz. Svým výzkumem jsem si pravdivost hypotéz potvrdila.

Výzkum v oblasti hodnot nám může přispět k dokonalejšímu poznání mladistvých odsouzených, a tak pomoci výchovným pracovníkům, pedagogům a všem dalším, kteří s nimi pracují, volit vhodnější metody práce a přístupy působení v procesu jejich výchovy a resocializace.

⁴⁹ SAK,P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2004, s. 66.

RESUMÉ

Bakalářská práce se zabývá tématem hodnotové orientace mladistvých odsouzených. Mladý člověk v období adolescence prochází řadou biologických a psychických změn. Je ovlivňován jeho morální a sociální vývoj. V tomto období je velice důležité vybudovat takové mravní a hodnotové systémy, které budou jedince motivovat do budoucna. Mladiství odsouzení jsou z vězeňské populace tou nejvhodnější skupinou, jelikož ještě nejsou dostatečně sociálně zralí, a naskýtají se nám zde široké možnosti působení. Z tohoto důvodu je musíme poznat a prozkoumat, jen tak pak můžeme s nimi v procesu resocializace a výchovy kvalitně pracovat a směřovat je v jejich dalším vývoji.

ANOTACE, KLÍČOVÁ SLOVA

ANOTACE

KOBELÁROVÁ, EVA. *Snímek hodnotové orientace populace mladistvých odsouzených*. Bakalářská práce, Brno: Institut mezioborových studií, 2005, s. 59.

Bakalářská práce se zabývá tématem hodnotové orientace mladistvých odsouzených. Teoretická část je v úvodu zaměřena na adolescenci a její charakteristiku. V další části je pozornost zaměřena na socializaci a socializační činitele, maladaptaci, morálku a resocializaci. Závěr práce pojednává o hodnotách, jejich klasifikaci a v neposlední řadě se také zabývá charakteristikou mladistvého vězně, a to jak z obecného hlediska, tak z hlediska trestního práva. Ve výzkumné části je práce zaměřena na výzkum konkrétních hodnot mladistvých odsouzených a běžné populace a jejich srovnáním.

KLÍČOVÁ SLOVA

Adolescence

Hodnota

Hodnotová orientace

Mladistvý odsouzený

Morálka

Resocializace

Socializace

Vývoj

ANNOTATION, KEY WORDS

ANNOTATION

EVA KOBELÁROVÁ. *Survey of Value Orientation of Juvenile Convicts*.
Bachelor thesis, Brno: Institute of Inter-Branch Studies, 2005, 59 p.

The bachelor thesis deals with a topic of value orientation of juvenile convicts. The theoretical part is focused, in its initial part, on adolescence and its characteristics. In another part, the attention is paid to socialization and socialization factors, maladaptation, morals and re-socialization. The conclusion addresses the values and classifies them, and last but not least, it deals with characteristics of a juvenile prisoner, namely from both the general point of view and the criminal law point of view. In its research part the thesis is focused on a research of actual values of juvenile convicts, normal population, and comparison of both.

KEY WORDS

Adolescence

Value

Value orientation

Juvenile convict

Morals

Re-socialization

Socialization

Evolution

SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

CZAPÓV, C., JEDLEVSKI, S. *Resocializační pedagogika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

14-646-81

CRABB, L. *Osobnost člověka - její potřeby a cesty k jejich naplnění*. Praha: Návrat domů, 1995.

ISBN 80-85495-36-8

ČÁP, J., MAREŠ, M. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2000.

ISBN 80-7178-463-X

HOMOLA, M. *Motivace lidského chování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

14-478-77

HONZÁK, R., NOVOTNÁ, V. *Krize v životě život v krizi*. Praha: Road, 1994.

ISBN 80-85385-60-00

HUŠKOVÁ, V. *Kriminalita dětí a mládeže na Opavsku*. Opava: 2004.

KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998.

ISBN 80-7204-064-2

KOLEKTIV AUTORŮ. *Sociální deviace*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988.

25-032-88

KOLEKTIV AUTORŮ. *Komplexní statistické údaje mladistvých osob ve výkonu trestního opatření odnětí svobody*. Opava: nepublikovaný materiál Věznice Opava, 2004.

KON, I. S. *Kapitoly z psychologie dospívání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988.

14-254-88

KRAUS, B. *Sociální pedagogika*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004.

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk – prostředí – výchova*. Brno: Paido, 2001.

ISBN 80-7315-004-2

KUČEROVÁ, S. *Člověk – hodnoty – výchova*. Prešov: ManaCon, 1996.

ISBN 80-85668-34-3

NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: ACADEMIA, 1998.

ISBN 80-200-0689-3

NĚMEC, Z. *K metodice výchovy a vzdělávání obtížně vychovatelných*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

14-709-77

PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Nakladatelství AV ČR, 2000.

ISBN 80-200-0607-9

PETROVSKIJ, A. V. a kol. *Vývojová a pedagogická psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

14-696-77

SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000.

ISBN 80-7229-042-8

VÁGNEROVÁ, M. *Úvod do psychologie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003.

ISBN 80-246-0015-3

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000.

ISBN 80-7178-308-0

ÚZ č. 459 – *TRESTNÍ PŘEDPISY, PŘESTUPKY*. Ostrava: Nakladatelství Jiří Motloch-Sagit, 2004.

ISBN 80-7208-457-7

http://www.mv.cz/casopisy/kriminalistika/2003/03_04/cirtkova.html

Příloha č. 1

D O T A Z N Í K

Věk:

Výchova: a) úplná rodina
b) neúplná rodina
c) v náhradní péči (dětský domov, pěstounská rodina, VÚM....)

Ke každému pojmu je uvedena číselná stupnice (1-5), čím větší význam pro Vás daný pojem má, tím větší počet bodů mu přiřadíte. Ke každému pojmu přiřadíte vždy jen jednu číslici.

Hodnoty	Body				
Auto	1	2	3	4	5
Dům nebo byt a pěkné zařízení	1	2	3	4	5
Dobré jídlo a pití	1	2	3	4	5
Láska	1	2	3	4	5
Mír	1	2	3	4	5
Oblečení	1	2	3	4	5
Parta	1	2	3	4	5
Peníze	1	2	3	4	5
Pravda	1	2	3	4	5
Přátelství	1	2	3	4	5
Rodina a děti	1	2	3	4	5
Společenská zábava	1	2	3	4	5
Společenské postavení	1	2	3	4	5
Svoboda	1	2	3	4	5
Umění	1	2	3	4	5
Užitečnost druhým lidem	1	2	3	4	5
Víra, náboženství	1	2	3	4	5
Vzdělání	1	2	3	4	5
Zajímavá práce	1	2	3	4	5
Zájmy a koníčky	1	2	3	4	5
Zdraví	1	2	3	4	5
Životní partner	1	2	3	4	5

Příloha č. 2

Tabulka č.1

Hierarchie hodnot mladistvých odsouzených

Pořadí	Hodnota	Bodový průměr
1.	Zdraví	4,952
2.	Láska	4,809
3.	Svoboda	4,762
4.	Dům nebo byt a pěkné zařízení	4,571
5.	Rodina a děti	4,524
6.	Přátelství	4,476
7.	Mír	4,428
8.	Dobré jídlo a pití	4,333
9.	Oblečení	4,238
10.	Životní partner	4,143
11. – 12.	Pravda	4,119
11. – 12.	Zajímavá práce	4,119
13. – 14.	Peníze	4,024
13. – 14.	Zájmy a koníčky	4,024
15.	Vzdělání	3,881
16. – 17.	Společenská zábava	3,809
16. – 17.	Užitečnost druhým lidem	3,809
18.	Společenské postavení	3,786
19.	Umění	3,643
20.	Parta	3,405
21.	Auto	3,095
22.	Víra, náboženství	2,357

Příloha č. 3

Tabulka č. 2

Hierarchie hodnot studentů obchodní akademie

Pořadí	Hodnoty	Bodový průměr
1.	Přátelství	4,690
2.	Životní partner	4,595
3.	Zdraví	4,571
4.	Svoboda	4,500
5.	Láska	4,381
6.	Parta	4,286
7.	Zájmy a koníčky	4,190
8.	Vzdělání	4,166
9.	Zajímavá práce	4,119
10. – 11.	Dům nebo byt a pěkné zařízení	4,071
10. – 11.	Společenská zábava	4,071
12.	Peníze	4,048
13. – 14.	Pravda	4,024
13. – 14.	Rodina a děti	4,024
15.	Dobré jídlo a pití	3,929
16.	Společenské postavení	3,810
17.	Mír	3,762
18.	Oblečení	3,714
19.	Užitečnost druhým lidem	3,452
20.	Auto	3,190
21.	Umění	2,619
22.	Víra, náboženství	1,833